

‘ודלמא שאני התם דמצוה לשמוע דברי חכמים’ —

זו לשון הרמב"ם ז"ל (גירושין ב,כ): ‘ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס בין ביד עכו"ם בין ביד ישראל? — שאין אומרין אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחוייב בו מן התורה, כגון מי שהוכה עד שמכר או עד שנתן, אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר האסור לעשותו — אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה, לפיכך זה שאינו רוצה לגרש, מאחר שהוא רוצה להיות מישאל ורוצה הוא לעשות כל המצות ולהתרחק מן העבירות, ויצרו הוא שתקפו, וכיון שהוכה עד שתשש יצרו ואמר רוצה אני, כבר גרש לרצונו’.

ענין זה מובא ומוסבר בהרחבה בכתבי רבי צדוק הכהן מלובלין במקומות רבים, והנה שנים מהם: ‘הש"י הוא לבן של ישראל, כמו שאמרו (בשהש"ר) על הפסוק ולבי ער, ממה שכתוב צור לבבי וגו’.

וזהו החילוק בין ישראל לעמים, דאפילו (מי שהוא בכלל) פושעי ישראל שהרבה עבירות עד אין קץ, אע"פ שחטא — ישראל הוא, ונקרא ‘אסא דקאי ביני הוצי’ (סנהדרין מד.), דאפילו פושעי ישראל מלאים מצוות, ומעמקי לבבם דבוק בהש"י, שהוא שורש נקודת לבם. כדרך שאמרו (בברכות יז.) ‘גלוי וידוע שרצונו לעשות רצונך, ומי מעכב — שאור שבעיסה’. וכדרך שכתב הרמב"ם בטעם כופין עד שיאמר רוצה אני.

ודבר זה, אי אפשר לעמוד עליו שום בריה, רק הש"י מעיד שהוא כן אצל ישראל. מה שאין כן אצל עכו"ם, אפילו חסידי אומות העולם, שמכיר שכך טוב, מכל מקום עצם לבבו אין כן...’ (רסיסי לילה — מד).

‘... ועל כן אמרו (בעירובין כא) לפני זה והדוד אחד תאנים רעות מאד — אלו רשעים גמורים. שמא תאמר אבד סברם וגו’ תלמוד לומר הדודאים נתנו ריח — אלו ואלו עתידין שיתנו ריח טוב. דגם פושעי ישראל לא ידח ממנו נדח, כי יש בהם נקודה קדושה במעמקי הלב, וסופן עתידין וכו’ אחרי שיצרפו ויכלו הרע וההוצי הסובבין, וישאר השורש הטוב, יתנו ריח.

וכתיב ‘אמר’ נתנו’ — לשון עבר. כי באמת כל הרשעות אינו נוגע לעצם היהדות ונקודה האמיתית שבלב, וכמו שכתב הרמב"ם בהא דכופין עד שיאמר רוצה אני, משום דבאמת רוצה, ע"ש. ואפילו הגדיל עבירות וכבר נכנס היצר ממפתחי הלב לפנימיותו ונעשה ‘בעל הבית’ (סוכה נב.). מכל מקום שורש היהדות ישנו במעמקי הלב, רק שמעוטף בהרבה לבושי שק, וד’ אשר יראה ללבב רואה גם אז בו אותה הנקודה הנותנת ריח טוב. וכן המבין מרגיש בריח טוב, כיצחק אבינו ע"ה, יוכל להריח ריח הטוב דגן-עדן של הבוגדים, גם טרם ששבו והגיעו לשלימות התיקון.

ולפיכך גם הגרוע שבישראל מרגיש איזה קדושה בשבת, כי מצא מין את מינו וניעור...’ (קונטרס ‘עמלה של תורה’ ו).

ראה עוד בענין זה ב’משך חכמה’ — יתרו יט,יז.

דף נא

‘כל שאינו בזה אחר זה, אפילו בבת אחת אינו’ — ע’ במובא בנדריים סט: — על כלל זה, כאשר הסיבה שאינו בזה אחר זה, אינה מפאת עצם הדין אלא מצד המציאות. וע"ע אילת השחר וברכת אברהם.

האם כלל זה אמור בקדושה הבאה מאליה, או רק בחלות הבאה על ידי אדם — ע' במצוין במנחות עח ובבכורות ט.

'שאני מעשר דאיתיה לחצאים' — רש"י בעירובין (ג) מפרש, הואיל ושייך שיחול לחצאין, אומרים שלכך נתכוין. והרמב"ן והריטב"א (כאן ובעירובין שם) פרשו: הואיל ומעשר שייך שיחול לחצאין, שייך שיחול בבת אחת הגם שאינו בזה אחר זה. ולפי פרוש רש"י, אם לפני חמשה פירות והפריש פרי אחד ואמר שיחול המעשר על כולו — לא יחול, שכיון שאי אפשר שיחול על חצי ולאחריו על עוד חצי, כמו כן לא יחול על הכל בבת אחת. ורק כאן כשאמר סאה מתוך חמש, הכוונה שיחול על חצי מכל גרגר וגרגר. (חידושי 'בית מאיר' כאן ובעירובין. ויש שהקשו אם אכן התכוין רק על חצי גרגר, למה מעשרותיו מקולקלין, הלא מסתמא רוצה שגם החצי השני יתוקן. ועוד דנו מכאן אחרונים להוכיח שאין אומרים שחלק מהמעשר נעשה גם עבור המעשר עצמו, שאם כן מדוע מעשרותיו מקולקלין, הלא דעתו להפריש גם על המעשר. ע"ע: אפיקי ים ח"א יב; מנחת שלמה ח"א סא,ג; שיעורי הגר"ש רוזובסקי).

'קדשי לה ארבעים מתוך שמונים' — התוס' במנחות (עח) עמדו על כך שאין הנידון תלוי בשאלת 'ברירה' אלא גם למאן דאמר אין ברירה, קדשו ארבעים מתוך שמונים. וכמה דרכים נאמרו בפירוש דבריהם. (וע' צאן קדושים שם שהגיה בלשונם). ונראה [וזה גם כוונת התוס'], שאין לדון אם יש ברירה אם לאו אלא כאשר צריך שיתברר הדבר לבסוף, כגון לענין הפרשת תרומה או חלות העירוב למזרח או למערב, אבל כאן אין צורך בשום בירור, והארבעים נתקדשו בכל מקום שהם שם, הלכך גם לדעת הסובר 'אין ברירה' נתקדשו ארבעים מתוך שמונים באשר הם שם. (כן באר הגר"ר בענגיס — ח"ב ס,ה. וע"ע תוס' מנחות פ. ד"ה הפריש. ובצ"ק שם).

עוד בענין 'ברירה' כשאין צריך לברר למפרע את הדבר — ע' במובא ביוסף דעת ב"ב פז ובסנהדרין קיב).

זרבא למה ליה לשנויי כרבה, תיפוק ליה קידושין שאין מסורין לביאה נינהו? — לדבריו דרמי בר חמא קאמר. איתמר, קידושין שאין מסורין לביאה; אביי אמר הווי קידושין. רבא אמר לא הווי קידושין... — תמהו המפרשים (רשב"א; תוס' הרא"ש. וכן כיוונו להקשות הבית-מאיר בחידושו והחזו"א. וכן שאל הנצי"ב וגם תירץ כהראשונים. ותימא שלא הביאו דברי הראשונים): הלא להלן פרשו שרבא מפרש המשנה 'נעשה כקידש שתי אחיות כאחת', ואם כן על כרחך סובר כרבה, שאם לא כן, מה עדיפות יש במקדש שתיהן כאחת ממקדש אחת מהן, אם לא משום שכל שאינו בזא"ז אפילו בב"א אינו? ותירצו, גם משום 'קדושין שאין מסורין לביאה' יש סברה יותר שלא יחולו הקדושין במקדש שתי אחיות כאחת ממקדש אחת משתיהן, כי במקרה הראשון אסורות שתיהן בודאי, ואילו במקרה השני כל אחת אסורה מצד הספק בלבד. ולכך הקשו מדוע נזקק רבא לטעם חדש, הלא יכול לפרש משנתנו כפי שיטתו בקדושין שאין מסורין לביאה, גם ללא סברת 'כל שאינו בזה אחר זה...'. והוסיף הרשב"א: גם אביי הסובר קדושין שאין מסורין לביאה הווי קידושין — דוקא באחת משתי אחיות, אבל במקדש שתיהן שנאסרות עליו בתורת ודאי, מודה שאין הקדושין חלים. 'וצריך לעיין'. (בשערי ישר ג, כב ד"ה אמנם לכאורה) באר הדברים בהרחבה. ומש"כ שם לפרש דברי הרשב"א 'וכמו שכתבו התוס' לדעת רבא' שהכוונה לדברי התוס' שלפנינו, ונדחק לפרשו — לכאורה נראה פשוט שהכוונה למש"כ הרשב"א לעיל בשם התוס', והוא מהתוס' רא"ש הנ"ל. וע"ע אבני מילואים מא,א).

— עוד שאלו הראשונים (ע' ריטב"א ותוס' הרי"ד) לדעת האומר יש ברירה, מדוע המקדש אחת משתי אחיות הוּו קדושין שאין מסורין לביאה, ולמה לא יוכל לברר אחר כך למפרע מי משתיהן מקודשת? וכתב הרי"ד: אכן אילו היה תולה את הקידושין ברצונו ובהחלטתו לאחר זמן, שהיה אומר 'איזו שארצה אח"כ תהא מקודשת לי' — היה מועיל, אך כיון שלא תלה ברצונו, אין אומרים כאן 'ברירה'. וכבר תמדה האחרונים על כך ממה שמבואר בכמה מקומות בש"ס שדין 'ברירה' אמור גם כשלא תלה הדבר ברצונו או ברצון אחרים (ע' ביצה פרק משילין; יומא נה, ועוד). ופירש האבני-מילואים (מא,ב): כיון שלא תלה בהחלטתו העתידית אלא קידש סתם, והרי בשעת הקדושין לא היה ראוי לביאה, גם אם אחר כך נדון על 'ברירה', הלא מכל מקום בשעת מעשה לא היו הקדושין ראויים לביאה, ולא חלו מעיקרא. ואמנם אילו היה תולה ברצונו, היה מועיל, כי בשעת הקדושין תלה הדבר ברצונו. והביא דוגמא לחילוק זה.

ובשערי ישר (ג,כב ד"ה ובס' אבני מילואים) פרש דברי הרי"ד על פי מה שייסד שם, שספק הנובע ממקדש אחת משתי נשים, אינו דומה לשאר ספיקות שענינם חסרון ידיעת האדם, ואילו כאן ישנה מציאות אמיתית של ספק, שהרי אין שום סיבה וטעם שיחולו הקדושין על אשה אחת מסוימת ולא על חברתה, נמצא ששתיהן אליבא דודאי נתונות במצב של 'ספק קדושין'. ובמקום כזה — כתב — אין שייך לומר ברירה, כי כיון שלא ייחד אחת מהן וגם לא תלה החלות במה שיאמר לעתיד, נמצא שחלות 'ספק קדושין' שחלה על שתיהן, סותרת למה שיתברר אחר כך, ובכל מקום של סתירה, אין שייך לברר למפרע.

— אף לשיטת הסוברים ספיקא דאורייתא אינו אסור אלא מדרבנן, נחשב המקדש אחת משתי אחיות ל'קדושין שאין מסורין לביאה', אף על פי שכל אחת מהן אינה אלא ספק ולכאורה מדין תורה ביאתן מותרת — אין הדבר כן, שהרי 'איקבע איסורא', כי אחת מהן ודאי מקודשת, ובאיקבע איסורא הכל מודים שהספק אסור מן התורה. [שהרי מביא אשם תלוי]. (אילת השחר).

והנצי"ב כתב שרבה סובר שהספק אסור מן התורה. עוד היה נראה לתרץ שגם להרמב"ם, זה ספק אינו אסור מן התורה, הכוונה היא שמותר מן התורה להכנס למצב של ספק ולהניח שאולי יעלה בידו ההתר (כפי שהאריך בזה בשערי ישר), הלכך כאן שודאי אף אחת מהן אינה מותרת בתורת ודאי אלא שתיהן 'מציאות של ספק' (כנ"ל), והרי אין אפשרות אמיתית שיעלה בידו התר ממש, הלכך אסור מן התורה. וע' כעין זה במובא בנדריים סז.

'אילימא דאמר כולכם, קני את וחמור הוא ואת וחמור לא קנה...' — יסוד סברת האומר 'לא קנה' — כתבו הראשונים (ע' ריטב"א ור"ן כאן; רשב"ם ב"ב קמג; שו"ת מהרי"ט נב; שער המלך אישות ט,ב, ועוד) משום אומדן דעת המקנה, שרצונו שתועיל הקנאתו רק אם תועיל בשלמות, ולא במקצת. [ובאבי עזרי (אישות ט,ב) הקשה על כך ממרבה במעשרות וכד'. וכן ממקדש שתי אחיות כאחת, שמבואר בסוגיא שללא טעם ד'כל שאינו בזא"ז' — מקודשות, ואפילו לרבא שקדושין שאין מסורין לביאה לא הוּו קדושין. וכן במקדש חמש נשים ואמר כולכן ואחת משתי אחיות מקודשות — הנכריות מקודשות אעפ"י שהאחיות אינן מקודשות לרבא].

ויש שכתבו לדון גם מצד חסרון בעצם הדין, שמעשה הקנאה שבטל מקצתו מחמת שנעשה למי שאינו בר-קנין [לאפוקי אם הוא בר קנין אלא שלא קנה מסיבה אחרת, כגון מקדש אחת משתי אחיות שאף לרבא שקדושין שאין מסורים לביאה לא הוּו קדושין, אין בזה חסרון ד'את וחמור', כי הלא כל אחת ואחת מהן היא בת קדושין] — בטל כולו (ע' רש"ש; אבי עזרי — אישות ט,ב. וראה במה שהעיר על דברי הרש"ש בשערי ר' שמואל. וע"ע במובא בב"ב קמג).

— שיטת כמה מן הראשונים (ריטב"א כאן. וכן כתבו בדעת הרמב"ם — ע' מגיד משנה אישות ט, ב; שו"ת הריב"ש ריד; לחם משנה ושער המלך שם. ויש מחלקים בין מכירה לקדושין. ע' מ"מ ובני אהובה ואבי עזרי שם. [וב'חדושי הגר"ח על הש"ס' מובא ישוב לדברי הרמב"ם באופן אחר. ובשיעורי ר' שמואל כ' שודאי לא יצאו הדברים מפי הגר"ח]). שכשואמר לשון אחת כוללת, כגון 'כולכם' — לכולי עלמא לא קנה. לא נחלקו אלא בכגון 'את וחמור' שפרט שניהם. ולשיטה זו קושית הגמרא כאן היא לפי כל הדעות. ולהלכה — באומר 'את וחמור' נוקטים אנו שקנה מחצה, [וזה דלא כדברי הסמ"ע (ר, ג, יט) שחשש לדעת האומרים לא קנה]. ובאומר לשון כוללת הוא ספיקא דדינא. ומכל מקום דעת רוב הפוסקים שגם בזה קנה מחצה. וגם לשיטה החולקת, זה דוקא כאשר שייכת סברה שמקפיד לקנות כולם בדוקא ולא מקצתם. (עפ"י חזו"א דמאי טו, יא. וכן כתב בשו"ת רב פעלים ח"ב חו"מ ז, שאין מועיל 'קים לי' כדעת הסוברים 'את וחמור לא קנה' [כיון שדעת מרן השו"ע שקנה, ואין לומר 'קים לי' כנגד דעת מרן]. ואולם במלה כוללת הוא ספיקא דדינא. ע"ש).

וזו לשון החזו"ן-איש (דמאי טו, יא):

'ג' דברים דומין זה לזה אבל אינן דומין; —

מקדש ב' אחיות או פ' חלות בתודה — אמרו בקדושין (נא.) כל שאינו בזה אחר זה אפילו בבת אחת אינו;

מקדש חמש נשים ובהן שתי אחיות — אמרו שהוא 'את וחמור';

'שאני נהנה מכולכם והיה בהן אביו' — אמרינן (נדרים כה:): נדר שהותר מקצתו הותר כולו.

והנה, במקדש ב' אחיות ופ' חלות בתודה, לא שייך 'את וחמור', דשניהם בני קנין והספק בין שניהם. וב'את וחמור' לא שייך (לומר) 'שאינו בבת אחת' — שהרי ידוע מי שהוא בר קנין ומי שאינו בר קנין. ונדר שהותר מקצתו הותר כולו הוא אפילו למאן דאמר 'את וחמור קני מחצה' אפילו בלשון 'כולכם' — דהתם ידע בשעת אמירה שהמור לאו בר קנין ומתפרש דבריו שיקנה מחצה, אבל בטעות בטלה אמירתו לגמרי. אי נמי, שאני נדר שאין כאן חלות של קנין אלא הוזהרתו תורה בכל יחל, בעי דיבור טפי מבורר, וכל שנפסד דיבורו בטל נדרו. ומאן דאמר 'את וחמור' לא קנה כלל, אתיא אפילו כמאן דאמר 'נדר שהותר מקצתו לא הותר כולו' — דהתם טעות מבטל את הדיבור הלכך מה שאינו טעות קיים. אי נמי נדר שחייל בדיבור חייל טפי'. (וע"ע בשו"ת שבט הלוי ח"ב קפד).

(ע"ב) לא שביק איניש מצוה דרמיא עליה ועביד מצוה דלא רמיא עליה' — פירוש, כשמדברים על 'בתך' באופן סתמי, ודאי הכוונה על הבת המוטלת עליו לקדשה, ואילו היתה כוונתם

לבוגרת, היו מפרשים 'בתך הבוגרת'.

[ומה שאמרו לעיל (ה:): במקדש אשה ולא אמר 'לי', הרי אלו ידיים שאין מוכיחות. ומדוע לא נאמר 'לא שביק איניש מצוה דרמיא עליה?' — משום ששינה מלשון בני אדם, ואין זה דיבור שלם, לומר 'מקודשת' סתם, אבל כאן, הדרך לומר 'בתך' סתם על אותה דרמיא עליה.

ועוד, שם אין שייך לומר 'לא שביק...' כי לא התברר מעולם שחפץ בה, שאין כל הדעות שוות, אבל כאן שאנו מסתפקים לומר שרצה לקדש או את אחת מהתערובות או את הבת המיוחדת, אם נתרצה לאחת מהתערובות, כל שכן שהתרצה גם לזאת]. (עפ"י חזו"ן איש אה"ע לח, יג)

'מי שקידש אחת משתי אחיות... מת ולו אח אחד — חולץ לשתיהן' — אף על פי שהאיסור

לישא אחות חלוצתו או אחות זקוקתו אינו אלא מדרבנן, ומדוע אין מקלים בדבר כבשאר ספקות דרבנן שמוותרים אף לכתחילה — החמירו חכמים כאן שלא יכנסו, כי כיון שחולץ לאחת מהן בבית דין, מתפרסם הדבר ונראית כיבמה, הלכך חששו שמה יאמרו אחות זקוקה או אחות חלוצה מותרת לכתחילה (עפ"י רמב"ן יבמות, ועוד).

ומכך שלא שנו כאן כמו בסיפא, שאם קדם וכנס — לא יוציא, משמע שאפילו בדיעבד מוציאים אותה ממנו, אעפ"י שאינו אלא ספק דרבנן — האלימו חכמים לגזירתם משום חשש ערוה דאורייתא, שאחות זקוקתו דומה לאחות אשתו, וכן אחות חלוצתו דומה לאחות גרושתו האסורות מהתורה. [ושונה מאיסור חלוצה לכהן שמבואר בגמרא ביבמות שלא אסרו בספק, שאין שם דררא של איסור כרת אלא איסור לאו]. (עפ"י רשב"א, ריטב"א, רי"ד ונמוקי יוסף — שם).

ומצינו כגון זו בכמה מקומות שהחמירו חכמים בספק דרבנן משום חומר האיסור, כגון באיסורי שבת — ע' במצוין ביוסף-דעת שבת לה. וכבר כתב הש"ך (בסוף כללי ספק ספקא ובנקה"כ סט, ז) שמצינו הרבה ספיקי דרבנן לחומרא הלכך אין לנו לבדות מלבנו ספקא דרבנן.

דף נב

'שמע מינה המקדש בפירות שביעית — מקודשת' — התוס' כאן כתבו שאף על פי שאסור לעשות כן, משום 'לאכלה' — ולא לסחורה, בדיעבד — מקודשת. ור"י הזקן כתב שאין זה בכלל 'סחורה'. ומשמע שמוותר אף לכתחילה לקדש. וכן צידדו בתוס' במסכת עבודה זרה (סב. ד"ה נמצא), אלא שהם בארו שהתירו כן משום מצות פריה ורביה.

(ולכאורה משמע מדבריהם שאינו איסור דאורייתא, שלכך התירו. ושמה מיירי בזמן הזה דוקא (ע' פנ"י) ולא משמע כן. ושמה כיון שדבר מצוה הוא אין זה בכלל איסור סחורה מדאורייתא, ואף חכמים לא החמירו בדבר משום מצוה רבה). וכבר העירו (משנה למלך — אישות ה, ג; גליון הש"ס — ע"ז שם) שמפורש בירושלמי (שביעית ח, ה, ומובא בר"ש שם) שאין לקדש בפירות שביעית.

א. רבים תמהו על דברי קרבן העדה (בירושלמי ריש פרק ערבי פסחים) שפרש את ספק הירושלמי 'מהו לצאת בארבע כוסות ביין של שביעית' משום שפירות שביעית אינם קרויים 'לכם'. ותימה, הלא מכמה מקומות בש"ס משמע שנחשבים 'לכם' (וע' אריכות דברים בזה, בשו"ת חזון עובדיה ח"א ח). ואולי י"ל דהירושלמי פליג, ולשיטתו אויל שאין לקדש בזה. והתוס' שכתבו להתיר, אולו בשיטת תלמוד דידן. ובכך מוסברים דברי המלאכת-שלמה על המשניות, שלאחר שהביא דברי הירושלמי סיים שאין לחוש לכך. וצריך עיון.

ב. יש להעיר לפי המבואר להלן שהאשה האחת היתה שלוחה לקבלת הקדושין לשאר הנשים, והלא אין שליח לדבר עבירה [ואף אם נאמר דאינה עבירה דאורייתא עכ"פ מצד האשה המתקדשת, אך הלא הוכיחו אחרונים שאף בעבירה דרבנן אומרים כן]. והרי גם הנשים מצוות באיסור סחורה. ולפי השיטות שאין השליחות חלה מדוע כולן מקודשות. וצ"ל שבאופן כזה שלא לא שלוחה להתקדש בעבירה, לדברי הכל השליחות עצמה חלה. וצ"ע. [ולדעת הסוברים שאין איסור דרבנן בשוגג — מעיקרא לא קשיא, שאפשר שלא ידעו שמקדש בשל שביעית או לא ידעו שהדבר אסור].

'ושמע מינה קידשה בגזל אינה מקודשת, אפילו בגזל דידה. ממאי, מדקתני שלהם היתה ושל שביעית היתה' — טעמא דשביעית דהפקר הוא, הא דשאר שני שבוע — לא' — הדיוק אינו מהמלים 'של שביעית היתה', כי הרי מזה כבר למדנו שהמקדש בפירות שביעית מקודשת, אלא